

Jussi Rainio

LAURI ORISPÄÄ

ÄÄNIS-VEPSÄN ALUEPÄÄLLIKKÖNÄ

Seuran kokouksessa 23.10.1984 FM Juhani Rainio kertoi Tampereen Seudun Sukututkimusseuran edesmenneen perustaja- ja kunniajäsenen varatuomari Lauri Orispään toiminnasta miehitetyn Äänis-Vepsän aluepäällikkönä.

Vepsan ma on randa verez.
Randa röunal oma niitud.
Niituil paimen lehmid katsub.
Niitun taga oma pöudod.
Pöudol kazvab rugiž da ozr.
Syguzel kaik rahndaze villj.
Suured metsad oma mejal.
Metsad meile lujas pidab.
Vepsan man myo kaik navedjim.^{x)}

Se Vepsänmaa, jota vepsäläisneitoset sota-aikana sepittämässään laulussa¹⁾ ylistävät, sijaitsee Äänisjärven länsi- ja lounaispuolella Petroskoin kaupungin ja Syvärin niskan välisellä ranta-kaistalla.

Vepsäläiset ovat meidän lähimpiä sukukansojamme ja ovat asuneet Laatokan ja Äänisen välisellä Aunuksen kannaksella tuhansia vuosia. Vepsän kieli eroaa suomen kielestä nykyisin niin paljon,

x) Vepsänmaa on rantovieressä/Rantareunamalla ovat niityt/Niityillä paimen lehmiä katsoo/Niitun takana ovat pellot/Pello(i)lla kasvaa ruis ja ohra/Syksyllä kaikki korjaavat viljaa/Suuret metsät on meillä/Metsää meille paljon pitää/Vepsänmaata me kaikki rakastamme.
- Laulettaessa kukin säe kerrataan kahdesti ja niiden väliin kajoautetaan nopea ta-ra-ra! Kääntämisessä huomattava: z = soinnillinen s, kuten esim. englannissakin; š = suhu-s, kuten saksan sch; ž = soinnillinen suhu-s, kuten Journal ranskassa ja saksassa; j konsonantin jäljessä on liudennut, melkein kuin savon murteessa (tulj).

ettei sitä juuri ensi kuulemalla ymmärrä, etenkin kun siihen on omaksuttu venäjistä niitä uudissanoja, joita vastaavia me olemme lainanneet ruotsista, saksasta ja viime aikoina englannista.

- Vepsän kielestä on syntynyt lyydin murre kapealle kaistalle Aunuksen kannaksen keskiosaan sekä vepsän ja suomen kielten su-lautuessa aunuksen-karjala.

Paitsi Känisen rannalla vepsäläisiä asuu myös Syvärinjoen etelä-puolella monihaaraisten Ojattijoen varsilla ja sen kaakkois- ja eteläpuolellakin. Vepsäläisten lukumäärä oli 1930-luvulla kaik-kiaan n. 34 000 henkeä, joista 10 000 Känisen rannalla. Sota-aikana Känis-Vepsässä eli Soutjärven alueella oli jäljellä n.5000 vepsäläistä ja Petroskoissa 1850²⁾, kun osa asukkaista oli eva-kuoitu Känisen taakse ja miehet olivat sodassa. Vuoden 1959 väestönlaskennan mukaan heitä oli Känisen alueella Petroskois mukaan lukien lähes 7200 henkeä. Nykyisin väestönlaskennassa itsensä vepsäläisiksi ilmoittaneita on Soutjärven alueella ja Petroskoissa yhteensä vajaa 6000 henkeä³⁾. Väheneminen merkitsee kieleltään venäläistymistä, jota on kiihdyttänyt venäjänkielinen koulu, lehdistö, radio ja televisio sekä tietysti venäjä virka-kielenä.

Sota-aikana Känis-Vepsän alue oli kieleltään varsin yhtenäinen, vepsäläinen. Vaikka vepsäläisiä oli miehitetyn alueen suomen-sukuisista asukkaista vain 17 % ja niistä kolmannes asui Petros-koissa, Soutjärven alue oli väkiluvultaan 11 (12) hallintoalueesta 7:nneksi suurin.

Soutjärven alue oli maatalousvaltainen. Ennen sotaa sitä viljeli 9 kolhoosia ja koneita huolsi pari traktoriasemaa, jotka toimivat tänäkin päivänä. Vanhaa Känisen kalastusta varten oli perustettu artteli (työosuuskunta), jonka nimi oli vaatimattomasti "Rybak" (=pikku kala). - Lisäksi alueella oli ja on yhä kaksi kivilouhosta. Vanhempi ja kuuluisampi on Soksun porfyryrilouhos, joka aloitti jo 1770 paikkeilla ja tuotti aluksi "punaista sokkelikiveä". Tätä porfyryriä louhitaan yhä vielä, mutta pääasiassa koristeeksi. Kuuluisimmat ovat Napoleonin sargofagi Pariisissa ja Leninin mausoleumin koristelu Moskovassa. - Nuorempi louhos on Ruoppojan diabaasilouhos, josta saatua mustaa kiveä vietiin jo viime vuosi-sadalla hautakiviksi Pietariin, mutta joka on vuodesta 1924 alkaen

tuottanut katukiviä. Esim. Moskovan Punaisen torin nupukiveys tehtiin 1930 tästä Ruoppojan diabaasista.

Tällaiselle alueelle saapui päälliköksi varatuomari, res.luutnantti Lauri Orispää lokakuun alussa 1941.

Sotilashallintoa suunniteltiin Karjalaan "suurena salaisuutena" jo ennen jatkosodan alkua 16.6.1941. Heinäkuussa 1941 Akateemisen Karjala-seuran (AKS) johtohenkilöihin kuulunut tekn.tri, ins.luutn. Reino Castrén teki suunnitelman ja siihen perustui myöhempi Itä-Karjalan sotilashallinto-esikunnan (ItäKar SE) oma suunnitelma.

Niiden mukaan "väestössä oli herätettävä luottamus, että he todella jäisivät Suomen yhteyteen ja että Suomella on rehellinen tarkoitus kohottaa alueen tilaa. (...) ja oli näytettävä, että Suomella oli halua ja kykyä hallita tätä aluetta hyvin". - Lähtemättä tämän tarkemmin selostamaan suunnitelmia ja niiden kehitystä mainitse vain eräitä aiheeseeni liittyviä seikkoja⁴⁾.

Aluehallintoa varten Neuvosto-Karjalaan hyökkäävä Karjalan Armeija antoi 5.8.1941 käskyn tilapäisten hallinto- ja järjestelykeskusten (HJK) perustamisesta, joita syntyi sitä mukaa kuin aluetta vallattiin ja kohta käskettiin ItäKarSe:n valitsevat aluepäälliköt niiden päälliköiksi, jotta he saisivat tuntemusta tulevaan työhönsä. Aluepäälliköiksi oli valittu lähinnä nimismiehen tai jonkin vastaavan kokemuksen omaavia henkilöitä. Heidän avukseen määrättiin keskuksiin tarpeen mukaan paikallispäälliköiksi poliiseja, joiden tehtäväänkin vastasi konstaapelin työtä.

Kun sitten varsinainen aluehallinto alkoi, siihen tarvittiin lisäksi joukko muihin hallinnon haaroihin johtajia ja virkailijoita. Siviiliansioihin, siis ammattipätevyyteen, kiinnitettiin siinä enemmän huomiota kuin sotilasansioihin. Valinnassa "yleisenä vaatimuksena esitettiin täydellinen suomen kielen hallinta ja harrastus Itä-Karjalan asiaan, jotta asianomainen voi viihtyä puutteellisissa oloissa ja tulee toimeen karjalan murretta puhuvan väestön kanssa; vepsän kielestä ei puhuttu mitään. Lisäksi edellytettiin upseerin arvoa tai riittävää sotilaskoulutusta, fyysistä kuntoa ja tottumusta metsissä liikkumiseen".⁵⁾

Kun hallintosuunnitelmassa oli vaatimuksena "harrastus Itä-Karjalan asiaan", oli varsin luonnollista, että suuri osa aluepäälliköistä

ja muutakin hallintojohtajistoa oli AKS:n jäseniä. "Erityisen selvästi AKS:läisten kösissä oli väestön henkistä kasvatusta ja tiedotustoimintaa hoitanut valistusosasto", kirjoittaa väitöskirjassaan 'Suur-Suomen kahdet kasvot' Antti Laine. Ensimmäinen sotilashallintokomentajan, sittemmin sot.hall.alueiden tarkastajan v.A.Kotilaisen mielestä oli "luonnollista, että heitä (AKS:n jäseniä) oli sotilashallinnossa suuri joukko.(...) Tuolloin ei olisi voitu löytää mistään miehiä, joilla olisi ollut enemmän kuin heillä halua ja ymmärrystä toimia Itä-Karjalan hyväksi".⁶⁾

Oli siis onni, niin varatuomari Lauri Orispäälle kuin Äänis-Vepsällekin, että hänet määrättiin juuri Soutjärven alueen päälliköksi.

Hän siirtyi Vepsään kohta kun se oli vallattu. Valtaaminen alkoi torstaina iltapäivällä 25. syyskuuta 1941 suomalaisten saapuessa pohjoisimpaan kylään Soksuun, jossa taisteltiin 2-3 päivää. Sen vallattuaan joukot saapuivat 28. p:nä Vehkaojan kylään ja 29.päivän aamupäivällä Soutjärvelle sekä 30.p:nä Ruoppojalle ja Kalajoelle. Kun suomalaiset olivat vielä ottaneet haltuunsa Kaskesojan ja Himjoen kylät 1.p:nä lokakuuta sekä seuraavana aamuna Kalljon kylän, oli Äänis-Vepsä valloitettu.⁷⁾

Tarkkaa tietoa Orispään saapumisesta Soutjärvelle ei minulla ole - mutta kohta lokakuun alussa. Ehkä hänellä oli mukanaan inkeriläissyntyinen res.luutn.Antti Kekki, mahdollisesti joku paikallispäällikkökin. Kekki puhui myös venettä ja se oli tarpeen, sillä vepsän kieltä eivät Orispää enempää kuin toisetkaan ymmärtäneet, mutta vepsäläiset osasivat myös venettä. - Paikallisen apulaisen hän sai Inkeristä karkoitettusta Antti Lemetistä, joka oli asunut Soutjärvellä jo muutamia vuosia, tunsii väestöä ja puhui sekä suomea että venäjää.

Seuraavina viikkoina aluepäällikön esikuntaan saapui lisäväkeä eri aloille. Työtä piti tehdä melkein yötä päivää. Voikeimpia tehtäviä oli väestön elintarvikehuolto, sillä sinä syksynä satoi pysyvän lumen lokakuun 12. päivän aamuyöstä ja esim. perunasta jäi suuri osa kaivamatta. - Kun neuvostoliittolaiset jättäessään Soutjärven kylän syyttivät keskustassa toistakymmentä rakennusta tuleen, mm. kaupat, koulutalot, lastenseimen, leipomon ja mikä kohtalokkainta suuren viljavaraston, uhkasi väestöä talvella 1941-42 nälkä. Viljaa tuotiin Suomesta ja niukoin korttiannoksikin selvitettiin keväeseen;

Vakon myymälät avattiin marras-lokakuussa: keväällä ensi työksi kaivettiin hangen alla hyvin säilyneet perunat maasta!

Uusien isäntien omatkin ulkoiset olosuhteet olivat vaatimattomat. Oli sijoituttu muutamaan polttamatta jääneeseen yleiseen rakennukseen. Esikunta ja kansanhuolto kirjastotaloon, kun se oli raivattu. Aluksi asuttiin "bolnitsassa" eli paikallissairaalassa, jossa oli myös ruokailu ja ensimmäisen vuoden mm. valistustoimisto. Vähitellen, henkilökunnan lisääntyessä, otettiin käyttöön muita rakennuksia; ruokala siirtyi väljempiin tiloihin, samoin eri toimistot: maatalous apteekkiin, sairaumaja ja lasten päiväkotikoulun asuntoon, valistus pikku pirttiinsä. Henkilökunta, opettajat mukaan lukien, pääsi asukkaiden kamareihin ja yläkertahuoneistoihin.

Esikunta oli hallinnon keskus. Siellä istui pitkiä päiviä aluepäällikkö luutnantti, sittemmin kapteeni Lauri Orispää. Hän oli opiskeluaikanaan liittynyt satojen muiden tapaan AKS:aan ja vannonut seuran lipulle: "kaiken sen nimessä, mikä minulle on pyhää ja kallista uhraavani työni ja elämäni isänmaalleni, Suomen kansallisen herättämisen, Karjalan ja Inkerin, Suuren Suomen puolesta".⁸⁾

Voidessaan nyt toteuttaa nuoruutensa ihanteita hän tunnollisesti, itseään ja alaisiaankaan säästämättä teki parhaansa vepsäläisväestön hyväksi. Muita kansallisuksia alueella oli vain kourallinen: muutamia inkeriläisiä, jotka kieleltään olivat suomalaisia, ainakin yksi eestiläisperhe, jonka poika hurmasi kaikki kauniilla laulunäänellään; yksi latvialais- ja pari saksalaisperhettä, joita Orispään esikunta yritti myös auttaa. Venäläisistä suurin osa siirrettiin "epäkansallisina" Petroskoin keskitys- eli työleireihin ja merkittiin erityisellä hihamerkillä.

Vepsän kieli otettiin "ensimmäiseksi viralliseksi kieleksi" väestön kanssa asioitaessa, kun alueeseen saapui vepsänkielentaitoinen toinen valistusupseeri. Soutjärvi lieene ollut ainoa alue, johon lähetettiin kaksi valistusupseeria, joista jälkimmäinen nimenomaan vepsäntaitonsa vuoksi. Tämä ryhtyi, kerrattuaan ensin pari kolme viikkoa omaa vepsäänsä, kääntämään sekä pappien että maallisten viranomaisien tekstejä vepsäksi. Hän voi käyttää apulaisinaan vepsäläisiä opettaja-neitosia, jotka osasivat jonkin verran puhua ja kirjoittaa suomea, sillä he olivat Gyllingin aikana käyneet suomenkielistä

koulua pari kolme vuotta. - Venäjän kielen käyttö väestön kanssa asioitaessa kiellettiin

Alkuajan kiireellisimpiä tehtäviä oli väestönkirjaus, jossa aluepäällikön ja muiden virkailijoiden apuna toimi pari kolme vepsäläisneitosta, tulkkeina ja kirjaajinakin. Kirjauksessa piti selvittää myös asukkaiden sukulaisuussuhteita. Kun siinä yhteydessä varmistui myös tieto, että vepsäläisillä oli oikeastaan kaksi sukunimeä, virallinen passiin merkitty venäläinen ja vanha kylänkeskeinen vepsäläinen, aluepäälikkö hyväksyi, että väestönkirjauksessa merkittiin molemmat sukunimet ja vähitellen "viralliseksi" nimeksi hyväksyttiin tuo vepsäläinen.

Väestönkirjausta syksyllä 1941. Edessä vas. aluepäälikkö Orispää täyttämässä vepsäläisvaimon henkilölomaketta. Foto: Jussi Rainio

Vepsäläinen nimi oli yleensä alunperin jonkun esi-isän etunimestä ainakin jo 1400-luvulla muuttunut sukunimeksi, asiakirjoissa venäjänkielisessä muodossa. Esim. etunimi oli ollut Nester, josta virallinen sukunimi venäläisittäin Nesterov ja tämä vepsän kielessä Nestrehine. Aina eivät venäläinen ja vepsäläinen sukunimi olleet lähtöisin samasta etunimestä. Etunimi Ivan eli Vanka on hyvin tavallinen vepsäläisillekin, siitä muodostui vepsäläinen sukunimi Vankhine, mutta perheen venäläinen sukunimi oli Popov; tai etunimestä Jakov tuli sukunimi Jakovahne, mutta venäläinen sukunimi olikin Kurganov.

Aluepäällikkönä Orispää suosi myös nimien vepsäläistämistä, tosin siten, että vepsäläinen nimi kirjoitettiin suomalaisittain, esim. Vankhine Vankkahinen, Martinahne Martinainen, Kondjahne Kontiainen. Virallisia nimen vepsäläistämisiä tehtiin varsinkin v. 1943 ja ne hyväksyi sotilashallintokomentaja virallisiksi. - Mutta tänään nekin ovat historiaa, vepsäläisillä on taas entiset venäjänkieliset sukunimensä; silti kyllä vielä muistetaan vepsäläisetkin sukunimet.

Aluepäällikkö halusi tietysti itsekin puhua vepsää. Tosin hänellä oli siinä rasitteena se, että hän osasi melko hyvin eestiä ja se tahtoi työntyä väkisin vepsän sanojen ja muotojen sekaan ja niin syntyi sekakieltä, joka kyllä aikaa myöten vepsäläistyi. Hyvin Orispää kuitenkin tuli toimeen väestön kanssa, sillä se puolestaan yritti omassa puheessaan käyttää suomalaisia sanoja. Juhlapuheensa Orispää yleensä käännätti vepsäksi valistustoimistossa. Hän puhui lukuisissa tilaisuuksissa, koulun juhlissa, itsenäisyysjuhlissa, kurssien päättäjäisissä, kaksissa laulujuhlissa ym. Erikoisin lienee ollut se vihkimistilaisuus 7. helmikuuta 1942, jolloin aluepäällikkö vepsäksi vihki avioliittoon vepsäläisen nuorenparin käyttäen häthätää käännettyä suomalaista vihkikaavaa.

Koulut alkoivat toimia Vepsässä jo marraskuun lopusta 1941 suurimmissa kylissä ja vähitellen melkein kaikissa. Kouluun otettiin määräysten mukaan vain suomensukuisia eli "kansallisia" oppilaita. Kuitenkin Orispää salli ainakin yhden kerran ottaa kouluun venäläistyönkin, jota tämän äiti oli tarjonnut oppilaaksi: "Anna tytön olla koulussa, kun kerran tilaa on", ratkaisi aluepäällikkö yliopettajan tiedusteluun.⁹⁾ Orispää osallistui koulujen juhliin ja seurasi kiinnostuneena vepsäläislasten nopeaa suomen kielen oppimista. - Koko

Itä-Karjalassa koulun opetuskielenä oli tietysti valloittajan kieli suomi. Karjalankielisillä alueilla se onnistui helposti, mutta vepsä oli jo eri kieli.

...

Kun Vepsä oli suomalaisille tuntematon, eksoottinen maa, TK-miehet vierailivat siellä ahkerasti. Ensimmäisinä tuli edustava ryhmä: kansanrunouden tutkija Martti Haavio, kirjailija Olavi Paavolainen ja arkeologi Sakari Pälsi jo 13. marraskuuta, kun Orispään aluehallinto oli ehtinyt toimia vasta runsaan kuukauden. Olavi Paavolainen kirjoitti vierailusta mm.: "... meidät otetaan mahdollisimman virallisesti, suorastaan loukkaavan välinpitämättömästi vastaan. Suuri 'kuninkas' ei anna tulomme vähääkään imponoida itseään, vaan jatkaa työtään ja jättää vieraat varsin nöyryytettyinä istumaan syrjemmälle sekä kunnioittaa meitä vain silloin tällöin jollakin jäykällä kysymyksellä. (...) Piiripäällikön toimistossa on valoa, lämpöä, vilkkautta ja elämää. Myöhäisestä hetkestä huolimatta ollaan täällä täydessä touhussa. Valloituksen jälkeinen järjestelytyö on vaativaa ja ankaraa eikä tunne pitkiä yöunia. (...) kitjoituskone rätisee, puhelin kilisee myöhäiseen yöhön. Valistusupseereja, kansliallottia, pastoreita, sotapoliiseja, viljelysneuvoja, lähettejä ja kylän luottamusmiehiä tulee ja menee. Täällä on työtä, uskoa ja innostusta. (...) Piiripäällikkö allekirjoittaa passeja, joiden vihreät pinot nopeasti kasvavat hänen edessään karttojen, taulukoiden ja kaavakkeiden täyttämällä pöydällä.

'Opettajia tänne tarvitaan', sanoo piiripäällikkö. 'Paljon enemmän opettajia kuin mitä Suomen valtio on käsittänyt tarpeelliseksi. Meillä on täällä 13 koulua, mutta koko alueelle saamme vain yhden opettajan! Lapset ovat vilkkaita, älykkäitä, hauskoja. Heistä saamme hyvin Suomen kansalaisia.'

Miten toista onkaan joutua kosketuksiin varsinaisen kansan kanssa. (...) Eniten kiinnostaa minua kuitenkin havaita, miten torjuvasti ja pidättyvästi vepsäläiset yleensä meihin suhtautuvat. Aunukse-laisesta vieraanvaraisuudesta emme tapaa jälkeäkään. (...) Illan masentavien vierailujen jälkeen on melkein vapauttavaa taas tulla piiripäällikön valaistuun toimistoon. (...) Saamme nukkua Orispään putiikin ruokasalin pöydille ja penkeille ilman mitään vuodevaatteita. Ei - vieraanvaraisuus ei tosiaankaan kuulu vepsäläisten

enempää kuin heidän kuninkaansaakaan hyveisiin." ¹⁰⁾

Eipä tosiaan silloin ollut Soutjärvellä vierasmajaa, mehän elimme etulinjassa, asuimme kylläkin taloissa, mutta yhteismajoituksessa. TK-miehiä ja muitakin vieraita yritimme majoittaa huoneisiimme, sairasmajaan ym., kun rupesi tulemaan mahdollisuuksia. - Orispää piti aluepäällikön vaativaa tehtävää tärkeämpänä kuin seurustelua uteli-aiden vieraiden kanssa. Ehkä hän oli luonteeltaankin jonkin verran jäykkä eikä juuri pokkuroinut.

Lainaan vielä rintamakirjeenvaihtajana Vepsään tulleen Hufvudstadsbladetin Lorenz von Numersin kuvausta 10. joulukuuta 1941. "Tämä on Soutjärvi ja täällä on aluepäällikkö, joka on vepsäläisten kunigas. Kukkuraisen kirjoituspöytänsä ääressä kolhoosinjohtajan talossa istuu pitkä, laiha luutn. O. ja tekee 4 miehen työtä. Hän edustaa joukkoa varmauskoisia ja työhulluja ihmisiä, joka päättää panna Aunuksen jaloilleen, ja luultavasti tulee tekemään sen, jos saa jatkaa työtään. Työ on jättiläismäinen, mutta se kannattaa. Vepsäläiset ovat sangen ujostelematon ja jäykkäniskainen heimo, he eivät matele, he seisovat omalla maallaan. - Meidän piti aloittaa alusta, sanoo kuningas melkein ujosti hymyillen ja siirtää hajamielisesti kirjoitusneuvojaan vasemmalta oikealle. Ja jälleen vasemmalle.

- Kansa on varsin hyvä, sanoo hän sitten. - Mutta teidän pitää tietää, että pula suuri kaikissa suhteissa ja apua pitää antaa juuri nyt. Katsokaa nyt esim. pikkulapsia. Ei ole kuin muutama lehmä täällä, ei. Muutama joka lypsää 2 litraa päivässä, milloin ei sitäkään. Ja pikkulapset joutuvat kasvamaan ruisjauhopuurolla. Mutta se on vain yksi detalji. Katsokaa, taudit ovat saaneet kulkea ilman paikallista terveyshallintoa. Ja maanviljelys om rappiolla, enin osa on 100 v aikaansa jäljessä. Mutta se pitää sanoa, että ammattitaito vepsäläisten keskuudessa on hyvin korkea, suhteellisesti ottaen. Koko ikänsä ovat vaimot hoitaneet maanviljelystä täällä ja miesväki on matkustanut ympäri maata ja valtakuntaa kivenhakkaajina. Siitä johtuu, että useimmat vanhukset ovat käyneet sekä Viipurissa että Moskovassa ja olleet tavallista kauemmin poissa. Vaimot ovat tottuneet selviytymään omin käsin ja siksi ei ehkä miesvajausta näy niin pahana nyt, kun enemmistö miehiä on mennyt puna-armeijaan. Mutta huolestuttavaa se on, luoja nähköön! Me laskemme kasvavia sukupolvia ja ajattelemma niiden kasvavan kelvollisiksi kansalaisiksi. Tulkaa

takaisin 10 vuoden kuluttua ja käykää tervehtimässä meitä meidän maanpaossamme ja katsokaa tuloksia!"¹¹⁾

.....

Meillä on muutaman kerran mainittu "Vepsän kuningas". Kohta alkuviikkoina tämä leikillinen lempinimi annettiin aluepäälikölle, pinta-alaltaan ja väestöltään varsin pieni, mutta erikielisen ja kauempana Suomesta sijaitsevan sukukansamme asuinalueen päällikölle. Väestö sitä ei käyttänyt. Aluepäälikköä puhutellessaan se käytti tavallisesti sotilasarvoa, hänestä toisille puhuessaan aluksi venäläistä titteliä natsäl'nik (päälikkö), vepsäläistä vastaavaa sanaa kuum (herra) tai ehkä useimmiten sukunimeä vepsäläisittäin Orišpea. Muita virkailijoita puhuteltiin usein etunimeltä tai tittelin mukaan esim. pap. šofer (autonkuljettaja), sepp, akuserk (kättilö), oppettaja ym.

Mutta suomalainen henkilökunta puhui miltei yksinomaan kuninkaasta. Ja lauloikin (nuotti "Kuningas kulkureiden"):

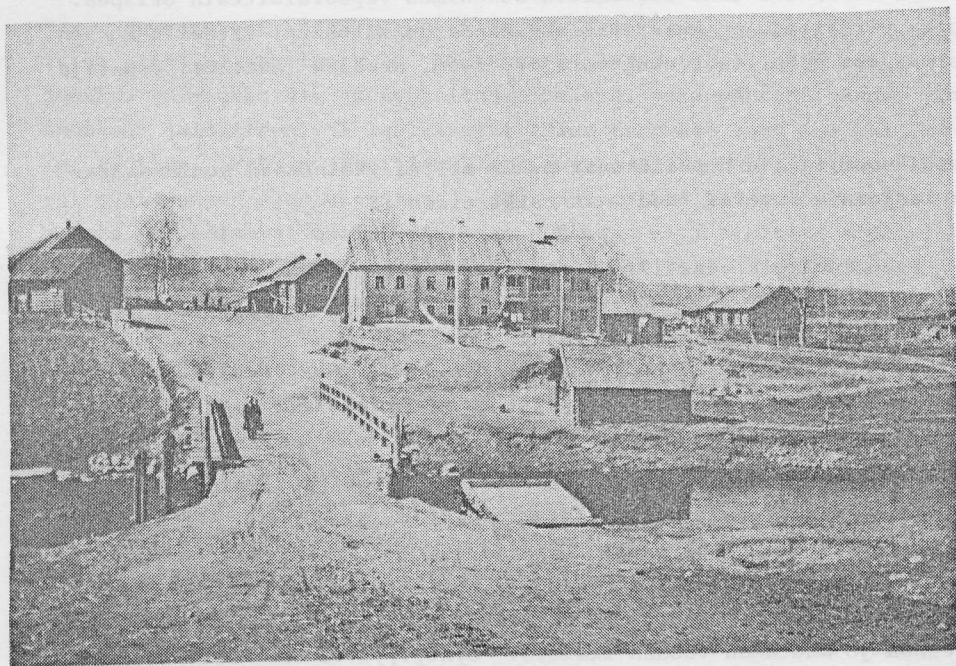
Kuningas vepsäläisten/mustien vougedpäisten
vinkkeli- liikkuu tossuillaan.
Pagisee vepsät, suomet/naurattaa papit, Luomet
Englannin-ihmejutuillaan.
Kuningas haluttu risti-isä on.
Povari vallan voittamaton, on on on on!
Kuningas vepsäläisten/mustien vougedpäisten
tuttu on missä kulkeekaan.¹²⁾

Aluepäälikkö kuunteli aina kärsivällisesti väestön mielipiteitä ja valituksia, kyseli kylänvanhimmilta, kävi mielellään pirteissä praasniekka-aikoina ja muulloinkin ja jutteli asukkaiden kanssa vepsäksi, missä tapasikin. Ja häntä tosiaa pyydettiin mielellään kummiksi (ristiza), kun papit kastoivat lapsia. Kastettavat olivat yleensä jo muutaman vuoden ikäisiä. Syntyvyys väheni nopeasti, kun aviomiehet olivat sodassa ja uusia avioliittojakaan ei monta solmittu. Mutta papit tekivät lähetyssaarnaajan-työtään ja kastoivat lapsia, jopa toisiaan kadehtien kilpaa.

Tuo luterilaisten ja ortodoksisten pappien epävirallinen ja luvaton kilpailu aiheutti aluepäälikölle harmia. Se ei ollut vain Vepsän pulma, vaan koko vallatun maan. Ylipäällikön käskyllä (24.4.1942) ja sitä seuranneella sot.hall. komentajan käskyllä (5.5.1942) kiel-

lettiin sotilashallintoalueelle kaikki uskonnollinen kiihotus ja houkuttelemalla tai pakottamalla väestön mielipiteeseen vaikuttaminen uskonnon asioissa. Orispää velvoitti valistusupseerit selostamaan uskonto-kysymystä väestölle.

Kuitenkin seuraavan vuoden alussa puhkesi Soutjärvellä oma pieni kirkkokunnallinen myrskynsä, jonka Orispää tyynnytti neuvottelemalla ja laatimalla valistusupseerilla asiasta artikkelin, jonka hän itse tarkasti ja täydensi.

Joen takana näkyvässä suuressa rakennuksessa toimi sotä-aikana sairaala synnytysosastoineen. Siinä synnytti 1942 rouva Kirsti Orispää kaksoset Merjan ja Riston. Kirsti-rouva oli päässyt vierailumatkalla Vepsään tapaamaan puolisoaan. Foto: Jussi Rainio

Ymmärrettävä tosiasia oli Vepsässäkin, että nuoriso ja keski-ikäinenkin väestö piti enemmän iloisesta, huumorintajuudesta ja vepsäkin aika näppärästi rupatteleavasta "suomen-papista" kuin totisemmista "ruskipapeista", jotka vaihtuivat usein ja joiden vepsän taito oli siksi heikompi. Varmaan vaikutti väestön suhtautumiseen myös se, että se totesi lähes kaikkien suomalaisten olevan luterilaisia.

.....

Erityisesti on syytä ottaa esille se taistelu, jota Lauri Orispää kävi miltei mustasukkaisesti vepsäläisten puolesta. Se alkoi Olavi Paavolaisen kirjoituksesta Suomen Kuvalehdessä v:n 1941 lopussa, josta edellä oli otteita. Siinä Paavolainen kirjoitti myös seuraavaa: "Tosiasia, jota ei voi kiertää, on, että vepsäläisten keskuudessa tavattiin siis suhteellisesti ehkä lukuisimmat kommunismin kannattajat. Venäläisten perääntyessä pakeni 5000:sta tšekäläisestä vepsäläisestä puolet Xänisen yli. Suurin osa, kerrotaan, lähti pakomatkalle vapaaehtoisesti, osa aatteen takia, osa pelosta. Nimenomaan naisten sanotaan olleen innokkaita kommunisteja. Monet kylien vaimoista olivat käyneet 'deputantteina' Moskovan puoluekongressissa." ¹³⁾

Orispää oli vihainen koko Paavolaisen kirjoituksesta, mutta erityisesti hän piti ylläolevaa lainausta vepsäläisille vaarallisena silloisessa tilanteessa! Ei ole tiedossani, mistä Paavolainen oli nuo tietonsa saanut, ellei inkeriläiseltä Antti Lemetiltä, joka toimi vierailun aikana Paavolaisen yhtenä oppaana; Lemettihän oli karkotettu Vepsään kulakkina eikä hän ollut hyvissä väleissä vepsäläisten kanssa. ¹⁴⁾

Silloin oli kuitenkin vepsäläisille vaarallista, että heitä pidettiin arvovaltaisessa kuvalehdessä kommunisteina, niinkuin pian todettiin.

Toimintakertomuksessaan tammikuulta 1942 aluepäällikkö kirjoitti: "Paikallisten olojen järjestely, epäluotettavien aineiden poiskarsiminen, tyytymättömyyden aiheiden poistaminen on tällä hetkellä entistäänkin tärkeämpi, koska kuukauden kuluessa on useaan otteeseen ilmennyt, että useat sotilasviranomaiset olisivat hyvin

halukkaita tyhjentämään koko Soutjärven alueen siviiliväestöstä. Tässä suhteessa on alueesta pyydetty tarpeelliset alustavat tiedot tyhjennyssuunnitelman laatimista varten." ¹⁵⁾

Varsin toisenlaisen kuvan vepsäläisistä oli saanut kolmisen viikkoa Paavolaisen käynnin jälkeen sot.virk. (fil.maist.) Eino Nikkilä, joka ItäKar SE:n määräyksestä kiersi Aunusta kulttuurimuistoja tarkastamassa. Soutjärvellä ja muuallakin Vepsässä hän oli 9 - 10. joulukuuta 1941. Lainaan hänen raportistaan seuraavan arvion: "Asukkaat näyttävät hyvinvoivilta ja puheisiin lyöttäytyttyä ovat karjalaisen vilkkaita ja puheliaita. Uteliaisuus tuntui olevan suuri. Kun ryhtyi keskustelemaan yhden tai parin vepsäläisen kanssa, niin kyllä joukko piankin karttui ja kilvan siinä puhetta pidettiin. (...) Tämänkin vähäisen keskustelun nojalla tuntui, kuin vepsäläiset olisivat kehitystasoltaan jonkin verran korkeammalla kuin muut karjalaiset. - Kun aineellinen ja henkinen kehitystaso kulkevat käsi kädessä, niin paremmuus karjalaisiin nähden ilmeni erikoisesti rakennuksissa. Koko vepsäläisalue on rakennuksiltaan suoraan sanoen komeata. Kun muualla Aunuksessa ne ovat rappeutuneen ja korjaamattoman näköisiä, ne vastaavasti Vepsässä ovat eheitä ja pystypäisiä. - Sisältä talot ovat siistejä, uunit valkaistuja ja järjestys kohtalainen. - Näyttää siltä, että vepsäläiset ovat saaneet elää omissa oloissaan kaukana Suomen rajoilta ja rauhassa päässeet ehkä yritteliäämpinä ja älykkäämpinä paremmalle taloudelliselle tasolle kuin muut karjalaiset." ¹⁶⁾

Samoin kehuu sotapäiväkirjassaan Martti Haavio vepsäläisiä kyliä ja talojen koristeita. "Luulen, että ne kertovat omistajiensa kaukomatkoista. (...) Ajattelin vepsäläisten uljasta muinaisuutta. Venäläinen kronikoitsija Nestor kertoo, että vepsäläiset (ves) olivat osallisina Venäjän valtakunnan perustamiseen 800-luvun jälkipuoliskolla." ¹⁷⁾

Orispää ei näitä luullakseni päässyt lukemaan silloin, mutta ItäKar SE:n komentaja ja valistustoimisto kuitenkin. Mutta Orispää ryhtyi omalla alueellaan toimenpiteisiin, sillä hän, niinkuin hänen esikuntansakin, jyrkästi torjui tyhjentämissuunnitelmat. Hän pyysi paikallispääliköiltä ja johtajaopettajilta lausuntoa (puhelin-sanoma 10.2.1942). Vastaukset olivat varsin yksimielisiä: - I kohta väestön suhtautuminen suomalaisiin: "yleisesti" tai

"valtavan suuri osa", 90 %, 85 % suhtautuu myönteisesti, koska on työtä ja palkan saa kokonaan itselleen, sokeriannos on suuri, lapsilla koulu; välinpitämättömästi suhtautuvia 5-10 %, "osa venäläisiä välinpitämättömiä" (nämä siirrettiin pois); nurjaa mieltä siksi, että lasten elintarvikekorteista leikettiin kouluruokailuun kuponkeja; yhdessä kylässä sotaeskissä katkeruutta; vihamielisyyttä ei ilmennyt, todettu eikä huomattu missään kylässä. - II suhde työhön: tyytyväisiä tai kiitollisia, että saavat tvötä ja palkkaa. - III katkeruutta, jos ovat kärsineet vääryyttä, ja kun kaunasta myydään hevosen lihaa ("bolshevikit eivät syöneet hevosenlihaa"), omavaltaisia suomalaisia virkamiehiä moitittiin. - IV alueen tvh-jentäminen: yksimielinen käsitys, ettei siihen ollut syytä, "se olisi omiaan herättämään katkeruutta ja nurjamielisyyttä suomalaisia kohtaan", "tuskin ymmärtäisivät, kun nyt saavat asua taloissaan", ei edes kaikkien venäläisten perheiden siirtoa kannatettu.¹⁸⁾

Vepsäläisten siirtosuunnitelma hautautui.

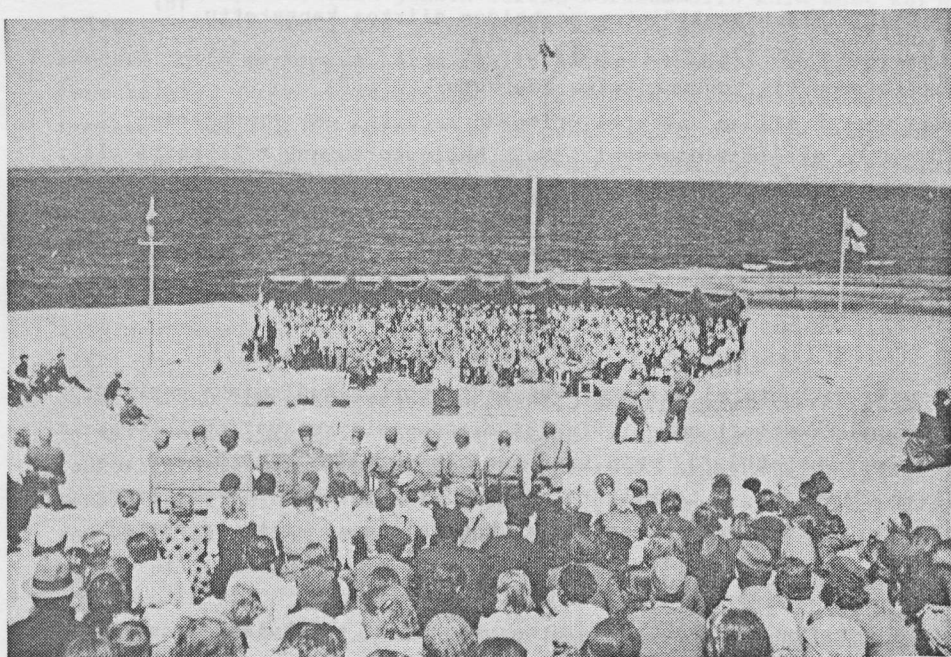
Minkä verran siihen vaikutti Orispään raportti em. tiedustelun tuloksista ei ole tiedossani. Niin huolestuttavana tilannetta oli pidetty, että poliisi tutki Suomeen opiskelemaan menevät nuoret ja kun AK:n valvontapuseeri tutki venäläistä väestöä "löytämässä sanotavasti petollisia ominaisuuksia", hänen kerrottiin väittäneen, "että Vepsän akat piilottelevat hameittensa alla pahantekijöitä niin taitavasti, ettei heitä löydy."¹⁹⁾

Orispään esikunta ei katsonut vepsäläisnuorten kuulumista nuorisoliittoon (Komsomol) neqetiiviseksi piirteeksi, kun valittiin opiskelemaan lähetettäviä, päin vastoin: sehän osoitti, että mänä olivat älykkäitä ja tavallista näppärämpiä. Samoin pidimme luonnollisena, että vepsäläiset olivat kommunisteja - mitä he muuta olisivat voineetkaan olla!²⁰⁾

Kaikki sotilashallinnon henkilöt eivät olleet tehtäviensä tasalla. Keskuspaikan, Soutjärven ensimmäinen paikallispäällikkö, poliisi-mies, rupesi leikkimään Simo Hurttaa vaatien puolikasvuisia tyttöjä saunottajikseen ja otti käyttöönsä täyden nyrkkivallan väestön kanssa asioidessaan. Kun asia tuli aluepäällikön tietoon, mies lähetettiin pois. Samoin kävi muutamalle muullekin miehelle ja yhdelle naiselle. Orispää oli tässä armoton.

Seuraava vähäinen tapaus kuvaa eräältä osalta Orispään suhtautumista vepsäläisiin. Kun esikunnan naisvirkailijat järjestivät henkilökunnalle karkauspäivän illanvieton, he eivät kutsuneet mukaan esikunnan palveluksessa toimivia vepsäläisiä. Silloin Orispää kutsui vepsäläiset luokseen besedoille ja ilta oli varsin hauska ja onnistunut: piiraisia, korviketta, seuraleikkejä ja Orispää erinomaisena isäntänä ja seuramiehenä ja yllättävän taitavana - korteista povaaajana!

Lauri Orispään Juhlapuheita luonnehdittiin korkeatasoisiksi ja innostaviksi, "ne eivät ole ilmassa liitelevää idealismia, vaikka edustavatkin sen nuorison ihanteita, joka vuosia sitten on jaksanut uskoa kansa suureen tulevaisuuteen ja heimojen yhtymiseen"; "Puhe on miehekkään voimakas, sydämiin vetoava" (Ilpo Kaukovalta).

Vepsän ensimmäiset laulujuhlat sunnuntaina 28. kesäkuuta 1942 Känsen rannalla. Ohjelmassa vepsäläisten ja suomalaisten kuorojen esityksiä, kansansoitteita paimentorvella, tanhuja ym. Juhlan avasi aluepäällikkö Orispää, joka kuvassa pitää puhettaan suuren lapsikuoron edessä. Foto: Jussi Rainio

Näytteeksi Vepsän ensimmäisten laulujuhlien (28.6.1942) juhlapuhetta, jossa Orispää ensin suomeksi kosketteli Suomen heimon vaihteita sanoen mm., että pitkän kärsimysriikkaan syksyn ja pimeän talven jälkeen on nyt koittanut parempaa tulevaisuutta lupaava kesä. Menneet pahat ajat on koko Suomen heimo voittanut uskomalla lujasti paremman ajan koittoon ja suureen tulevaisuuteensa. Suomen kansa on luotu suuria tekoja varten ja nyt on sen hetki tullut. Puhuja huomautti, että näillä Soutjärven ensimmäisillä kansallisilla laulujuhlilla eivät juhli ainoastaan vepsät, vaan että täällä on kokoontuneina rinnan suomalaisia, vepsiä, karjalaisia, inkeriläisiä ja eestiläisiä ja juhla on siten veljesheimojen yhteinen. Suomalaiset heimot ovat nyt kokoontuneet vaalimaan Väinämöisen antamaa perintöä, laulun mahtia. Luutn. Orispää jatkoi vepsäksi kertoen Vepsän kansan vaikeista ajoista ja vakuutti, että "nyt on tullut aika vepsien laulaa ja juhlaa vapaamman ajan koittoa".²¹⁾

Ehkä jonkin tällaisen juhlapuheen perusteella kirjaliija Oleg Tihonov "dokumentaarisessa pienoisorimaani Operaatio tyjiössä" kirjoittaa Orispäästä: "Vaikka kapteeni olikin tavallista terävä-älyisempi ja harvinaisen tervejärkinen, hän tapasi langeta kaunopuheisuuden syntiin."²²⁾ Eikä tätä arvostelua ole syytä katsoa moitteeksi, sehän on vastapuolen rehellinen käsitys. Ja oikeakin.

.....

Runsaan 2 vuoden 8 kuukauden kuluttua kesäkuussa 1944 Vepsä taas vapautui. Suomalainen sotilashallinto poistui juhannuksen alkuvuorokaudella, ja taistelujoukot kulkivat alueen läpi nopeasti aatto-perjantain 23.6. ja seuraavan keskiviikon 28.6. välisenä aikana, vain Soutjärven kylässä taistellen (26.6.)²³⁾ Oma neuvostoarmeija saapui heti perässä vapauttajana. Joissakin kylissä väestö oli vähän aikaa metsässä mahdollisten taistelujen vuoksi.

Lauri Orispää lähti viimeisen kerran Vepsästä vilpittömästi huolissaan vepsäläisten kohtalosta ja koetti pitkin kesää saada heistä tietoja mutta ne olivat propagandistia kauhukuvauksia, jotka eivät lainkaan pitäneet paikkaansa. Neuvostoliiton viranomaiset suorittivat kyllä väestön keskuudessa kuulusteluja suomalaisten mahdollisista väärinkäytöksistä. Niitä ei Soutjärven alueella ilmennyt, tietävästi sotilashallinnon virkailijoita ei kuulusteltu.

Elämänsä loppuun asti Lauri Orispää seurasi vepsäläisiä koskevaa kirjoittelua. Kun O.Tihonovin em. kirjaa käsiteltiin lehdissä, ev.luuln. Helge Seppälä tiedusteli Orispään käsitystä kirjan päähenkilöstä, kylänvanhin Dmitri Tutsinista eli Pilvehisestä. Orispään mukaan "Pilvehinen oli erittäin ansiokkaasti toiminut meikäläisten hallinnon hyväksi", eikä Orispää pitänyt todennäköisenä tämän ryhtymistä agentiksi.²⁴⁾

Vielä pari vuotta takaperin Orispää matkusti Joensuuhun, jossa Antti Laine 8.10.1982 puolusti väitöskirjaansa "Suur-Suomen kahdet kasvot". Käyttämässään yleisöpuheenvuorossa Aunuksen kannaksen ja muun miehitetyn alueen maankäyttösuunnitelmista Orispää totesi mm., että "viljelysmaita ei ollut tarkoitus ottaa kantaväestöltä, vaan nämä olisivat saaneet jäädä silloisille alueille."²⁵⁾

.....

Tämän kuvauksen aluepääällikkö Lauri Orispään toiminnasta Äänis-Vepsässä lokakuusta 1941 kesäkuuhun 1944 olen koonnut sekä hallussani olevan aineiston että viiteluottelossa mainittujen lähteiden pohjalta ja olen pyrkinyt käsittelemään aihetta eri puolilta ilman jälkiviisastelua.

Lauri Orispää oli kyvykäs ja oikeudenmukainen päämies. Hän teki kaiken voitavansa sodan hankalissa oloissa pienen sukukansasirpaleen hyväksi - ei valloittajana, vaan heimoveljenä. Hänen onnistui noudattaa vanhan vepsäläisen sananparren viisasta ohjetta:

"kut sina rahvast ladjid, ka muga i sindei rahvas lat't'aze" - kuinka sinä ihmisiä (rahvasta) kohtelet, samoin myös sinua rahvas kohtelee.

VIITELUETTELO:

1. Suomessa täydennyskurssilla olleet nuoret vepsäläiset opettajat sepittivät laulun kansanlaulun tapaan; Jussi Rainion sodanaikainen aineisto.
2. Tunkelo E.A., Vepsän kielen äännehistoria, Helsinki 1946, s.13-14.
3. Lallukka Seppo, Suomalais-ugrilaiset kansat Neuvostoliiton uusimpien väestölaskentojen valossa, NL-instit.julk.A 11, Helsinki 1982, s.28-29, liite 86-87.
4. Niistä tarkemmin Laine Antti, Suur-Suomen kahdet kasvot, Keuruu 1982, s.61-76; Manninen Ohto, Suur-Suomen ääriviivat, Jyväskylä 1980, s.184-190.
5. Laine emt. 87.
6. Laine emt. 89.

7. Keinonen Yrjö, Kärkijoukkona Syvärille, 5.p, Helsinki 1977, s.91-105.
8. Valasta tarkemmin esim. Alapuro Risto, Akateeminen Karjala-Seura, Helsinki 1973, s.94.
9. Tuomikoski Erkki, Rakensimme Baabelin tornia, Pohjois-Suomen Historiallinen yhdistys, Rovaniemi 1982, s.63.
10. Paavolainen Olavi, Tunteaton Vepsä, Suomen Kuvalehti 1941 n:o 50; sama Synkkä Yksinpuhelu, Porvoo 1946, s.258-264.
11. Resa längs vepsiska kusten, Hufvudstadsbladet 10.12.1941.
12. "Pieni veisu Soutjärven laue-esikunnasta", 1942 vappuna; vouged (veps.)=valkea, vinkkelitossu = huopasaapas, pagisee (veps.)=puhuu, risti-isä-kummi, Luomi=ensimm.valistusupseeri (JR:n aineisto).
- 13-14 em.Suomen Kuvalehti 1941 n:o 50 ja Synkkä yksinpuhelu s.263-264; Paavolainen liioittelee evakuoitujen määrää, sillä se oli noin 2000, koko suomalaisten valtaamalta alueelta oli evakuoitu n.536 000 asukasta, ks. Seppälä Helge, Neuvosto-Karjala toisessa maailmansodassa, Helsingin sanomat 9.3.1979.
15. Halltsto/AunPE, T 2872/7 Sota-arkisto.
16. Nikkilä Eino, Kertomus matkasta, Valos/ItäKar.SE, T 5684/6 Sota-arkisto; Paavolaisen vierailun jälkeen oli väestön ruoka-tilanne kohentunut.
17. Me marssimme Aunuksen teitä, Porvoo 1969, s.222-226; vrt myös Haavikon teosta Bjarmien vallan kukoistus ja tuho, Helsinki 1965.
18. JR:n aineisto.
19. JR:n "sotapäiväkirja" 28.1.1941.
20. sama 28.1.1941.
21. Kaukovaalta Ilpo, Juhla Vepsän rannalla, Itä-Häme 26.7.1942; Pekonen Arvo, Vepsän ensimmäiset laulujuhlat, Uusi-Suomi 1.7.1942; Vapaa-Karjala-Lehden nimimerkki S.N mukaan 10.7.1942.
22. Tihonov oleg, Operatsija v zone "vakuum", dokumentaljnaja povest, Petroskoi 1971, s.19; teos on suomeksi hiukan lyhennettynä Punalipussa n:o 12 1973 ja n:t 1 ja 2 1974.
23. Keinonen Yrjö, Taistellen takaisin, Helsinki 1971, s.95-99; Kuprianov G.N., Jäämereltä Laatokalle, Vaasa 1984, s.237-.
25. Antti Laineen väitöstilaisuuden selostus, Helsingin sanomat 10.10.1982.

